

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 19.08.2021
Published /Yayınlanma 30.09.2021
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Sargin, İ. (2021). Ebû Hanîfe'nin hukuk anlayışı. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(74), 2427-2438.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2756>

Doç. Dr. İzzet SARGIN

<https://orcid.org/0000-0002-6101-9464>

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

EBÛ HANİFE'NİN HUKUK ANLAYIŞI EBU HANİFE'S UNDERSTANDING OF LAW

ÖZET

Sistem kuran bir insan olarak Ebû Hanîfe, insanlığa hürriyetçi/liberal düşüncüyü ve bu düşüncüyü esas alan bir hukuk sistemi armağan eden filozof bir müçtehidtir. Ayrıca o, düşünceleriyle hem taraftarlarını hem de karşıtlarını etkileyerek düşünce dünyasına farklı yönlerde etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Onun hürriyetçi hukuk anlayışı, insan merkezlidir. İnsan, hukukun hem öznesi hem de nesnesidir. Bu sebeple başta hukuk olmak üzere bütün çalışmalar insan şerefini korumak ve yükseltmek içindir. Çünkü insan şerefini yükseltmek, Allah'ın şanını yüceltmek demektir. Ebû Hanîfe hukuk anlayışını akıl ilkeleri üzerine kurarak, geçmişin gelenekçi kültürün tek yönlü baskısından insanı kurtarmaya çalışmış, insanın düşünce ve hukuk üretmesi konusunda önünü açmak istemiştir. Ayrıca ortaya koymuş olduğu ilkelerle hukuku yerellikten kurtararak ona evrensel bir anlayış kazandırmaya gayret etmiştir. Muttaki ve ibadete düşkün bir insan olmasına rağmen Ebû Hanîfe, iman-amel ayırımına giderek, toplumda dine dayalı ayrışmaların önüne geçmeye çalışmış, hukuk yapma ve uygulama hakkını insana vermiştir. Ancak ona göre uygulama yetkisi sadece yöneticilerin elinde olmalıdır. Aksi halde toplumda kaos ve anarşi hakim olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Ebû Hanife, Hukuk, Hüküm, İlke, İnsan, Toplum.

ABSTRACT

Abû Hanîfa is a philosopher mujtahid who gifted humanity with liberal thought and a legal system based on this thought. In addition, by influencing both his supporters and opponents with his thoughts, he influenced the world of thought in different ways and continues to influence it. His liberal understanding of law is human-centered. Man is both the subject and the object of the law. For this reason, all work, especially law, is to protect and raise human dignity. Because raising human dignity means raising the glory of God. By building his understanding of law on the principles of reason, Abû Hanîfa tried to save people from the one-sided pressure of the traditional culture of the past and wanted to pave the way for people to produce thought and law. In addition, with the principles he put forward, he tried to save the law from locality and give it a universal understanding. Despite being a pious and devout person, Abu Hanifa made a distinction between faith and deeds, tried to prevent divisions based on religion in society, and gave people the right to make and practice law. However, according to him, the authority to implement should only be in the hands of the administrators. Otherwise, chaos and anarchy will prevail in society.

Keywords: Religion, Abu Hanifa, Law, Ruling, Principle, Human, Society.

1. GİRİŞ

İnsanımızın inanç ve amel dünyasının şekillenmesinde, hayata bakış açısının oluşmasında yani kimlik ve kişiliğinin inşasında, birinci derecede etkisi ve katkısı olan, kanaatimce dünya tarihinin en büyük hukukçusu ve İslam tarihinin en büyük müçtehidi İmam-ı Azam Ebû-Hanîfe'nin tanınması, tanıtılması, anlaşılması ve anlatılması günümüz dünyasında çeşitli isimler altında insanlığı endişelendiren terör hareketlerinin karşısında doğru duruşun cevabını oluşturacaktır.

Ebû Hanife'nin, ferdi hürriyet anlayışını öne çıkaran yaklaşımı, siyasi hürriyet ve istiklalin üstün değerler olduğu inancını kuvvetlendirmiş ve bu yönde insanımıza güçlü bir bilinç kazandırmıştır. Bu bilinç, emperyalist emel ve faaliyetlerin İslam dünyasında karşılık bulmasını tarih boyunca engellemiş, gelecekte de engelleyen bir rol üstlenecek ve en büyük dinamik olacaktır. Bunu bilen emperyalistlerin

Issue/Sayı: 74

Volume/Cilt: 8

jshsr.org

ISSN: 2459-1149

bugün İslam dünyasındaki en büyük hedeflerinin, Ebû Hanîfe'nin sistemi ve düşünce anlayışı olduğu görülmektedir.

Düşünce dünyasında sistem kuran bir mütefekkir, insanlar arasında birbirine karşı iki etki meydana getirir; o hem taraftarlarını hem de karşıtlarını etkiler ve besler. Böylece düşünce hayatında çift yönlü bir canlılık ve hareketliliğin meydana gelmesine sebep olur. Bu durum hem kendi düşüncelerinin hem de karşıt düşüncelerin sürekli gelişmesine katkı sağlar. Düşünce dünyasında, sistem kuran bir mütefekkir ve müctehit olan Ebû-Hanîfe'nin her zaman taraftarları ve karşıtları olmuş, lehinde ve aleyhinde pek çok söz söylenmiş, onun İslam düşünce tarihinde her zaman taraftarları ve karşıtları var olagelmıştır¹.

2. EBU HANİFE

Nüfuzlu ve zengin tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ebû Hanife, her alanda ilmi ve fikri faaliyetlerin yoğun olduğu Kûfe ve Basra² şehrinde yetişmiştir. Ebû Hanife çocukluğundan itibaren ticaretle uğraşan ve çok seyahat eden bir insan olduğu için, farklı insanlarla karşılaşmış, değişik düşüncelerle tanışmış ve bunlara bağlı olarak rasyonel ve realist bir tutum sergilemiştir³.

Ebû Hanife tahsil hayatında çok farklı düşünce ve ekollere sahip hocalardan ilim tahsil etmiş. Bununla birlikte belli bir ilmi geleneğe de bağlı kalmış ve bu geleneğin de⁴ takipçisi olmuştur. Bu durum ona farklı düşüncelere alan açmasının yanında, tutarlı ve istikrarlı bir üslup da kazandırmıştır.

Ebû Hanife farklı ilimlerde yüksek mertebelere ulaşmış, sonra da fıkha yönelmiştir. Ayrıca onun ilim meclislerinde değişik düşünce ve anlayışlarda insanları bulunmuştur. Bu durum Ebû Hanife'ye çok geniş düşünce ufku ve bilgi boyutu kazandırmıştır. Bunun sonucu olarak bilimsel yetkinliği çok geniş ve kuşatıcı hale gelmiştir. Ayrıca, yetiştiği bölgede birbirinden farklı pek çok düşünce akımının bulunması ve bunlar arasında şiddetli ilmi tartışmaların yapılması ona çok farklı bakış açıları da kazandırmıştır. En önemlisi, yaratılıştan sahip olduğu üstün karakter, kabiliyet ve ilme yatkınlığının en üst düzeyde olması, onun İslam dünyasının en büyük müctehidi, insanlık tarihinin en büyük hukukçusu olmasının önünü açmıştır.

3. EBÛ HANİFE'NİN HUKUK ANLAYIŞININ KONTROL MEKANİZMALARI

Ebû Hanife sistemini üç ana esas üzerine kurmuştur. Bu üç esas üç ana kontrol mekanizması olarak da isimlendirilebilir. Bunlar; genel kontrol mekanizması, bütüncül kontrol mekanizması ve sistem kontrol mekanizması olmaktadır.

3.1. Genel Kontrol Mekanizması

İnanan insan, inancıyla çelişik bir hayat anlayışını kabul etmez. Bu açıdan genel kontrol mekanizması, dinin inanç esaslarını (doktrin boyutu) ifade eder. İnanç esasları, insanın zihin dünyasını şekillendiren, kimlik ve kişiliğini oluşturan, yapıp etmelerini içselleştiren ve onlara meşruiyet zemini kazandıran temel dinamiklerdir. Ebû Hanife'nin düşünce dünyasının sınırlarını İslam inanç sistemi belirlemiştir. Ebû Hanife her zaman hukuki düşüncelerini ve değerlendirmelerini, İslam dininin itikat sınırları içerisinde kalarak ifade etmeye çalışmıştır. O'na göre inancın, insan davranışları üzerindeki etkisi büyüktür. Çünkü insan, kendi seviyesindeki diğer insanlar tarafından yöneltilen pozitif yaptırımları istismar edebilir veya çarpıtırabilir. Hatta kendi inşa ettiği tanrısını bile öldürebilir⁵. Ancak, kendi üzerine gördüğü ve iman ettiği aşkın / kutsal bir varlığın emirlerine boyun eğerek, onları içselleştirir ve isteyerek yerine getirir. Ayrıca ahiret inancı olmazsa, insan bu dünyada bütün hazlarını sınırsız şekilde gerçekleştirmek için ya hiç sınır tanımaz adeta canavarlaşır ya da bu dünyada hiçbir şey, hiçbir şeye değmez anlayışıyla, hiçbir şeye ilgi duymaz, pesimist bir tavır takınarak içine kapanır ve hiçliğe mahkûm olur. Ancak, insan

¹ Bu konuda çalışmalar için bkz. Kalkan Yorulmaz, "Nilüfer Ebû Hanife'nin Hadis Rivayet Anlayışı Muhaddisler Tarafından İhmalinin Sebebi Olarak Gösterilebilir mi? -Kitâbü'l-Âsâr'lar Özelinde Bir İnceleme- **Diyanet İlmî Dergi** [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı], 2020, cilt: LVI, sayı:4; Öztoprak, Mustafa, "Târîhu Bağdâd'da Ebû-Hanîfe ile İlgili Müspet ve Menfî Rivayetlerin Değerlendirilmesi", **Diyanet İlmî Dergi**, 2013, cilt: XLIX, sayı: 4, 105-130.

² Kûfeve Basra şehirleri hakkında taf. bkz. Söylemez, Mehmet Mahfuz, Kûfe'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Âlim: İmam -i Azam Ebû Hanife Numan b. Sabit, (**Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, 2015, c. 1, s: 1; Bağdat ile Merv Arasındaki Kültürel İlişkiler, **İslam Medeniyetinde Bağdat** (Uluslararası Sempozyum) İstanbul, 2008.

³ Hökeleli Hayati, "İmam-i Azam Ebû Hanife'nin Kişilik Yapısı" İmam-i Azam Ebû Hanife ve Düşünce Sistemi I-II, Bursa, 2005,1, 103-117; Şener Mehmet, "Ebû Hanife'de Makâsit Düşüncesi Üzerine Bir Deneme", **İmam-i Azam Ebû Hanife ve Düşünce Sistemi I-II**, Bursa, 2005, 1, 175-180; Koşum Adnan, "İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin Akılcı Yönteminin (re'yci) Başlıca Nedenleri ve Düşüncelerinin Oluşturduğu İlmî Ortam", **Diyanet İlmî Dergi**, c.54, say: 51, Ankara, 2018; "Ebû Hanife'nin Ahad Hadisi İslam Hukukunun Bir Kaynağı Olarak Kullanması" Koşum Adnan, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.7, say:2, Sivas, 2003.

⁴ Akdağ Eyüp, "Ebû Hanife'nin Hayatı ve Zühhd Anlayışı", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:11, Amasya, 2018.

⁵ Bu konuda Hz. Ömer'e atfedilen; "Helvadan putlar yapar, acıkınca da yedik" sözü, güzel bir örnektir.

fiillerinin sonucuna bağlanan sevap ve günahların karşılığı olan mükâfat ve ceza, başka bir ifade ile sonsuzluk yani ahiret inancı, dünya hayatına yönelik insan davranışları üzerinde oldukça etkilidir. Bu inanç, pozitif hukukun hem yapıcısı hem uygulayıcısı hem de uygulananı olan insan üzerindeki en etkili kontrol mekanizmasıdır. Ancak burada önemli olan inanç esaslarıyla ilgili kavramların doğru olarak tespit edilmesi ve tanımlanmasıdır. Zira insanın hayatı algılama yönünü, büyük ölçüde bu kavramların tanımları belirler. Burada önemli olan, insanların bu kavramların tanımları üzerinde birleşmeleridir. Aksi halde insanlar arasında dine dayalı zihniyet ayrışmaları meydana gelir. Aynı din içerisinde lokal dinler oluşur, çelişkiler artar⁶. İnsanlar savrulur, birey ve toplum birlikteliği sağlanamaz. Sonuçta toplum dağılır ve devlet yıkılır. Bunun önlenmesi, dinin devlet güvencesi altında özerk ve özgün yapısının / kimliğinin korunarak sistem ve amacına uygun şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesidir.

3.2. Bütüncül Kontrol Mekanizması

Bütüncül kontrol mekanizması, inancın hayata aktarılması olan amel boyutunu ifade eder. Bu İslam'dır. Zira inanç, zihinsel bir fonksiyon olduğu için tek başına maddileşmesi söz konusu olmaz. İnancın maddileşmesi/hayata aktarılması, insan davranışları üzerinden görünümü çıkar. İnancını ikrar etmek isteyen insan, davranışlarını, davranışları da kendisini kontrol edecektir.

Dinin temel fonksiyonlarından biri de toplum oluşturmaktır. Bu toplumda her birey hem herkesten ayrı hem de herkesle bir olmak durumundadır. Müslüman bir toplumda dinin akidesini kabul eden bir mümin, o dinin emirleri olan davranış kalıplarını da kabul etmek ve gerçekleştirmek durumundadır. İslam dini açısından bu ortak kabuller, başta ibadetler olmak üzere bir takım ahlaki davranışlardır. Ortak itikadın kabulünde olduğu gibi ibadetler de insanları hem birbirine yaklaştırır hem de kontrol eder. Yani ibadetler, insan davranışlarını olumlu yönde etkiler⁷. O halde ibadetler, insanın her alandaki yapıp etmeleri açısından kontrol mekanizmaları olmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin hayatını ilim ve ibadet olarak özetlemek mümkündür. Onun tutum ve davranışlarının temelinde ibadet sevgisi vardır. O, ibadetlerin kendisine kazandırdığı disiplin ve kararlılıkla hem fikh etmiş hem de takdire şayan bir duruş sergilemiştir. Başka bir ifadeyle, Ebû Hanîfe'nin Ebû Hanîfe olmasının temel sebebi, İslam'ın şartlarına sıkı sıkıya bağlılığı olmuştur⁸.

3.3. Sistem Kontrol Mekanizması

Sistem kontrol mekanizmasının daha iyi anlaşılması için, doktrin ve sistem kavramlarının açıklanmasında fayda vardır; doktrin, değer yargıları ile örülür bir dünya görüşünü oluşturan veya herhangi bir alanda belli bir görüşü, belli bir düşünceye veya anlayışa dayalı olarak oluşturan ilke veya ilkeler bütünü olarak tanımlanır. Bir başka tanımı ile doktrin, birtakım fikirleri ve pratikleri tutarlı bir yapı içinde sistemleştirme teşebbüsünün sonucu olan şey⁹ şeklinde tanımlanır. Hukuki araştırmalarda, hukuk bilginlerinin çalışmalarının dayandığı ilke veya ilkeler bütünü ise "hukuki doktrin, olarak isimlendirilir.

Sistem ise belli bir amaca ulaşmak için birlikte çalışan ve birbirini etkileyen parçalardan (alt sistemler) oluşan bir bütünü ifade eder. Alt sistemler ise bir sistemi oluşturan, birbiriyle bağlantılı ve ilişkili sistemleri ifade eder. Bu alt sistemlerin bağlı olduğu büyük sistem ise üst sistem olur. Bu yapıda sistemin başarısı, alt sistemlerinin iyi çalışmasına ve diğer üst sistemlerle kuracağı doğru ve tutarlı ilişkilere bağlıdır.

Sistem teorisi, birey ve toplumu anlamının ve haklarında doğru değerlendirmeler yapmanın en önemli araçlarından biridir. Zira insan, antropolojik açıdan eksik bir varlıktır ve kendisine hazır yetenekler de verilmemiştir. Yani insan, içgüdülere sahip olmadığından, doğal yapısıyla toplumsal katılıma doğrudan uyum sağlayacak yeteneklere sahip değildir. Ancak o, bu eksikliklerini gidermek için, kurumlar oluşturmak zorundadır. Bu kurumlar, başta hürriyet, güvenlik ve adalet olmak üzere, insanın bütün ihtiyaçlarına cevap vermek durumundadır. Ayrıca insan, ihtiyaçlarını karşılaması için, yönünü ve sınırlarını belirleyecek değerler ve normlara ihtiyaç duyar¹⁰. O'nun bu değer ve normları oluşturma,

⁶ Karşıt kavramlar bir araya gelebilir, birlikte düşünülebilir. Ancak çelişik kavramların ve fikirlerin bir araya gelmesi ve birlikte düşünülmesi mümkün değildir. Mesela bir ateistle bir mümin bir konuyu tartışabilir fakat "Allah" kavramını farklı/çelişik tanımlayan iki insanın bir konuyu birlikte değerlendirmeleri mümkün değildir. Bu konuda güzel bir çalışma için bkz., Öner, Necati, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1969, cilt: XVII.

⁷ 29/Ankebut 45.

⁸ Taf bkz. Akdağ.

⁹ Cevizci, Ahmet, *Felsefe sözlüğü*, İstanbul, 2019, 137.

¹⁰ Yoldaş, Yunus, *Sistem Kuramı*, İstanbul 2013, 20.

uygulama, koruma ve değiştirme başarı, büyük ölçüde kurumların tutarlılığına ve işlevselliğine bağlıdır.

Bir sistemin, görev alanındaki işlevselliğini yerine getirmesi, alt sistemlerinin korunması ve bütünlüğünün sağlanması bağlıdır. Zira sistemle uyuşmayan tek bir norm dahi, sistemin yıkılması için yeterlidir. Ayrıca sistemin, dışarıdan gelen (çevreden gelen yönlendirmeler) etkilere karşı yapı ve tutarlılığını koruması ve kendisini güvence altına alması da gerekir. Aksi halde başarısız olur, erozyona uğrar¹¹, zayıflar ve kendisini geleceğe taşıyamaz.

İnsanın hayata uyum sağlaması, bulunduğu sistemin dış dünya ile kuracağı ilişkilerin doğruluğun bağlıdır. Burada doğruluğun ölçüsü, sistemin insan için uygun gördüğü eylem alanlarının onun beklentilerine cevap vermesi ile ilgilidir. Bunun için somut eylem alanlarının detaylandırılarak izafileştirilmesi gerekir¹². Ayrıca norm sisteminin çelişkisiz tutulması da önemlidir.

Hukuk sistemlerinde değerler ve normlar aslı unsurlardır. Bu açıdan bir hukuk sisteminin görevi, normların korunması ve gerektiğinde değiştirilmesidir. Değerlerin görevi de yeni normların oluşturulmasında yönlendirici olmaktır. Burada toplumsal uyumun sağlanması için, değerler ve normların birlikte dağıtılması önemlidir.

Yaşayan sistemler dinamik sistemlerdir¹³. Dinamik bir sistem kendi yapısını koruyarak kaynakları ile değişen şartlara uyum saęlamalıdır¹⁴. Aksi halde sosyal ve siyasal hayatta radikal kopma veya kırılmalar meydana gelir. Bunun olmaması için, sosyal sistemlerde öğeler arası ilişkiler sürekli üretilmelidir. Çünkü üretmenin sınırı yoktur. Üretimin olması, sistemlerin esnek bir yapıda olmasını gerektirir. Bunun için, sosyal bir sistem, bir organizma gibi belirli bir tip içerisinde sabitlenmemeli, kendi kimliğini ve yapısını koruyarak, mesela tarım toplumundan sanayi toplumuna veya mekanik toplum yapısından organik toplum yapısına dönüş gibi- köklü değişikliklerde bile fonksiyonel olabilmelidir.

İnsanla ilgili yapılan bütün değerlendirmelerde sistem bütünlüğü içerisinde kalmak oldukça önemlidir. Çünkü bu bütünlük, kontrol işlevini yaparak insanı savrulmalardan kurtardığı gibi kaos ve kargaşalığı da önler. Ebû Hanîfe'ye göre hukukun öznel yaklaşımlara değil, doktrine dayanan bir sistem olması, insanın ise bu sisteme bağlı olarak leh ve aleyhindeki şeyleri bilmesi, hatta yapması, bir koruma mekanizması içerisinde ilkeler yardımıyla fikir yürüterek, zaman ve mekânın karşısına çıkaracağı ihtiyaçlara uygun biçimde cevap verebilmesi, dinde yöntem bağlılığı gerektirmektedir. Çünkü yöntem bağlılık, insana hem cesaret verir hem de onu sınırlar.

Ebû Hanîfe'ye göre tarih bir yaşanmışlık durumudur. Bu nedenle bir çağın ahlakını, kültürünü ve zihniyetini anlamadan, tikel olayları anlamak zordur. Çünkü tarih, ancak tarih dışı güçlerle değil, tarih içi argümanlarla açıklanabilir.

4. EBÛ HANİFE'NİN HUKUK ANLAYIŞININ DAYANDIĞI İLKELER

Rivayete dayalı din anlayışını sorgulayan Ebû Hanîfe'ye göre fıkıh yerellikten kurtarılıp evrenselliğe yükseltilmelidir. O, bunun için birtakım ilkeler ortaya koymuştur. Bu ilkeler sayesinde insanlık, her zaman ve mekânda problemlerini çözecek dinamik bir hukuki sistem elde edecektir. Bu sistem öncelikle, İslam'ın temel metinlerinin kültürel belirleyiciliğin etkisinden kurtarılarak, lafız-anlam ilişkilerinin rasyonel bir zeminde değerlendirilmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Ona göre metinlerin lafızlarının anlamla ilişkilendirilmesi, Kur'an-ı Kerim'in gerçekleştirmek istediği rasyonellik¹⁵ üzerine olmalıdır¹⁶.

4.1. Yeni Problemler Eski Hükümlerle Çözülemez

Ebû Hanîfe'ye göre eskiden olanlarla yeni olanların aynı şekilde değerlendirilmesi, eşyanın tabiatına aykırıdır. O, bir talebesinin; "Birtakım kimseler gördüm onlar; "Bu meselelere asla girme zira Hz. Peygamber'in ashabı bu konulara girmediler, onlar için kâfi olan şey, senin için de kâfidir." diyorlar." şeklindeki ifadelerine; "Onlar sana; "Hz. Peygamber'in ashabı için kâfi olan, senin için de kâfi değil midir?" dediklerinde; "Evet, ben onların durumunda olsaydım onlar için mümkün olan, benim için de

¹¹ Yoldaş, 27.

¹² Bu konuda "İstihsan" önemli bir kaynaktır.

¹³ Yoldaş, 38.

¹⁴ Yoldaş, 32.

¹⁵ Bu konuda güzel bir çalışma için bkz., Emiroğlu, İbrahim, "Kur'an'da Akıl ve İnsan", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 11

¹⁶ Bu konuda güzel bir çalışma için bkz., Ulukütük, Mehmet, Muhammed, *Ali Cabiri'de Din-Akıl İlişkisinin Epistemolojik Analizi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.

mümkün olurdu.” şeklinde cevap ver.” Oysaki onların şartları ile bizim şartlarımız aynı değildir.” demek suretiyle cevap vermiştir¹⁷.

Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbatında sıklıkla başvurduğu “**istihsan**, delilinin bir anlamı, düşünceyi geçmişin mutlak baskısından kurtarma anlamına gelmektedir. Ebû Hanîfe, şayet kıyasla istenilen sonuca ulaşamazsa istihsana başvururdu. Ona göre bilgi sadece geçmişten elde edilmediğinden kıyas, her meselenin çözümü için yeterli olmamaktadır. İstihsan, uygun hükme ulaşmak için şahsi kanaat ve tercih bildirmeyi esas alan bir delil olmaktadır. O'na göre müsamaha ile hareket etmek, insanlar için en uygun olanı aramak isteğidir. İstihsan ferdin haklarının korunması, milletin maslahatlarının gerçekleştirilmesi, kolaylık vb. düşüncelerle kıyası (geçmiş hükme referansı) bırakmak anlamına da gelmektedir.

İstihsan, açık ve katı kıyası veya genel bir hükmü; kamu yararı, hakkaniyet veya adalet adına bir karara bağlamak için bırakarak, kişisel kanaat belirleme metodu olmaktadır. Belli bir durumda yerleşik hukuk kuralına karşı yapılan mantıksız bir tercih veya analojiye dayalı yüzeysel akıl yürütmeyi terk ederek, analitik akıl yürütmeye/düşünmeye dayanan bir karardır¹⁸. Duruma göre karar verme yoludur. Bir hukukçu bazen muayyen ciddi bir mülahaza ile bağlayıcı bir kuraldan uzaklaşmak zorunda kalabilir. Bir kuralın uygulanabilmesi veya uygulanamaması gereken yeri ayırt etmek ise gerçekten bir kimsenin hukuki dirayetine bağlıdır¹⁹. Zira hukuki hayattaki değişiklikler ve gelişmeler önceden mantıklı gelen normu daha sonra rasyonel olmayan bir duruma getirebilir. Başka bir ifade ile mevzu metinlere aşırı bağlanmak, bazen doğruyu bulmanın önünde engel olabilir.

Her akıl içinde bulunduğu kültürün sınırları içinde fonksiyonel olduğundan, kültür de akıl için epistemolojik bir kaynak olmaktadır²⁰. Yani aklın doğal şartlar ile etkileşimi, farklı çıkarımlara sebep olabilmektedir²¹. Çünkü kavramların içinde anlam kazandığı referans noktalarının farklılaşması, anlam içeriklerinin de farklılaşmasına sebep²² olabilmektedir.

4.2. Dünyevi Konularda Hüküm Vermede İnsan Yetkilidir

Ebû Hanîfe'nin fıkıh ilkelerinden biri de herhangi bir dini metne müracaat etmeden, insanın hüküm vermede yetkisinin olduğunu kabul etmektir. Bu ilke; hem dini, sivil ve insani tecrübe ile anlama hem de dinden bağımsız bir alanın olduğunu kabul etmektir. O, bu konuda; “Eğer Allah'ın bütün emrettiklerini yapmak ve bütün nehy ettiklerinden kaçınmak din olsa idi, bu durumda Allah'ın emrettiklerinden herhangi birini terk eden yahut nehy ettiklerinden herhangi bir şeyi işleyen kimse, Allah'ın dinini terk etmiş ve kâfir olmuş olurdu²³.” ifadelerini kullanmıştır.

Ebû Hanîfe'nin itikadı ve fıkıh konularda akıl ekseninde geliştirdiği tüm yaklaşımlarının arkasında “akıl ile naklin çelişmezliği” ilkesi vardır. Onun istihsanı kıyastan sonra bir yöntem olarak ortaya koyması ve ayrı bir hukuk kaynağı olarak kabul etmesinin yanında, akıl nakil ilişkisini ideal bir zeminde birleştirmek istemesidir. Çünkü istihsan, bir yönüyle nasların göz önünde bulundurulmasını, diğer yönüyle de çeşitli sebeplerden dolayı, insana ayrı bir düşünce alanının açılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda rey, vahyin nas mukabilinde fakat ona muhalefet anlamı içermeyen şahsi kanaati ifade etmektedir²⁴.

Ebû Hanîfe'ye göre rey, hüküm istinbatında yetkiyi; sivil akla, insani görüşe, insani yaratıcılığa kısaca insan olma otoritesine bırakmaktır. Çünkü onun fıkıhı: “Kişinin amel yönüyle leh ve aleyhinde olan şeyleri veya şer'i ameli meseleleri bilmesidir²⁵.” şeklindeki tanımı, sivil bir tanımdır. Şeriat ya da yasa ile ilgili olmaktan çok haklarla ilgilidir.

¹⁷ Ebû Hanîfe, **el-Alim ve'l-Müteallim, İmamı Azam'ın Beş Eseri**, çev. Mustafa Öz, İstanbul, 2017, 8.

¹⁸ Analitik düşünme; bir problemi veya konuyu tümdengelim yöntemiyle alt konulara ayırıp, her bilgiyi ayrıca değerlendirebilme yeteneğidir. Konuları küçük parçalara ayırıp bilginin sorgulanmasındaki amaç; parçalardan yola çıkıp bütünü çözümlemek/geliştirmektir. Analitik düşünme yeteneği olan kişiler karmaşık durumlar karşısında pratik çözümler üretebilir. <https://www.mentalup.net/blog/analitik-dusunme-yetenegi-nedir-nasil-gelistirilir> 15.08.21. Mesela; Hz. Peygamberin gençlik yıllarında ‘‘Hacerü'l-Esved’in yerine konulmasında gösterdiği basit fakat harika çözüm, kabileler arası çıkacak savaşçı önlemiştir. Yine o, hicretin ilk günlerinde Medine’ye göç eden Ensar ve muhacirlerin karşılaştıkları zorlukların çözümü konusunda tesis ettiği ‘‘kardeşlik’’, büyük bir sıkıntıyı kolayca önlemiştir.

¹⁹ Özen, Şükrü, “İstihsan Hakkında Bazı Düşünceler” **İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes’alesi**, İstanbul, 2009, 273.

²⁰ Ulukütük, 74.

²¹ Ulukütük, 72.

²² Ebû Hanîfe, **el-Alim ve'l-Müteallim**, 11.

²³ Ebû Hanîfe, **el-Alim ve'l-Müteallim**, 11.

²⁴ Apaydın, H. Yunus, “Bir Muhafazakar Reycilik Teorisini: Ebu Hanîfe”, **İslâmî Araştırmalar**, cilt: 15, sayı: 1-2 [Ebû hanîfe Özel Sayısı], 2002, s. 143-14; Kahraman, Abdullah, “Ebû hanîfe’de Din ve Şeriat Ayrımı Var mı?”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı: 19, 2012, s. 467-474.

²⁵ Molla Hüsrev, **Mirâtü'l-Usûl fi Şerh-i Mirkâtî'l-Vusûl**, İstanbul, 1966, 15-16.

Ebû Hanîfe ve mezhebinin “ehl-i rey” olarak isimlendirilmesine gelince bunun bir sebebi, rey’i maharetle ve diğerlerine göre daha sıkça kullanmış olmalarıdır²⁶.

4.3. Halk İnanıcı Olan Bazı Tutumlar Dinle Özdeşleştirilemez

Ebû Hanîfe’ye göre din ve şeriat birbirinden farklı kavramlardır. O, dini inanılması gereken temel esaslar yani var ve bir olan Allah’a iman olarak tanımlarken; şeriatı, ibadet, muamelat v.s. gibi insan hayatının çeşitli tezahürleri için konulan hükümler olarak kabul etmektedir²⁷.

Bazı çevrelerce hadis rivayetleriyle din yerleştirilirken, akla ve insaniyete uymayan bir takım halk inançları olan tutum ve davranışlar dinleştirilmiştir²⁸.

Ebû Hanîfe’nin rivayete dayalı din anlayışına karşı çıkmasının nedenlerinden biri, bu özdeşleştirmeyi dinin evrensel boyutuna aykırı görmesidir. Ona göre rey taraftarlığı, insanın maslahatlarını koruma ve mefsetmelerini önleme anlamına gelmektedir. Zaten şeriatın genel amacı da budur. Buna aykırı olan tekil hükme ise itibar edilmez. Burada birebir hükümlerden ziyade genel amacı esas almak fıkhi tekil hükümlere göre değil, amaçlara göre işlevsel hale getirmek anlamını taşımaktadır. Bu da dinin evrenselliğinin olmazsa olmaz şartıdır.

4.4. İnsan Değerlidir. Dini Rivayet İnsan Saygınlığına Gölge Düşürmez

Ebû Hanîfe’nin hukuk düşüncesinin temel esaslarından biri de insan saygınlığının ve özgürlüğünün korunmasıdır. Genç bir kızın kocasını tercihinde söz sahibi olması²⁹ ancak, kendisine uygun bir koca bulamazsa velisine itiraz hakkının tanınması³⁰, sefihin hacrine (kısıtlanması) karşı çıkması³¹ insanın saygınlığını ve özgürlüğünü üstün tutmasının göstergeleridir.

Ebû Hanîfe’ye göre insan, önceden belirlenmemiştir. İnsanın varlık alanını dolduran iman ve inkâr eylemleri, daha önceden kesinleşmiş bir yargıya bağlı değildir. Eğer aksi kabul edilirse bu, insanın irade hürriyetinin hiçbir şekilde kabul edilmediği anlamına gelir.

Ebû Hanîfe’ye göre insan şâki de said de olabilir. Kişinin iman veya küfür üzere olmasında esas olan nokta, onun hür iradesidir. Allah, yarattıklarından hiçbirini küfür ve imana zorlamamış, hiçbir kimseyi mümin veya kâfir olarak yaratmamıştır. Bu sebeple iman ve küfür kulların fiilleriyle ilgilidir. O, küfre sapanı küfrü esnasında kâfir olarak bilir, iman ederse imanı halinde mümin olarak bilir³².

Ebû Hanîfe’nin hem itikadı hem de fıkhi konulara yaklaşımı insan merkezlidir. Bu itibarla her alanda gösterdiği özgür duruşun altında, insana ve insan aklına olan güven, insan hürriyeti ve saygınlığı yatmaktadır³³.

4.5. Kamu Menfaatleri Rivayetlerden Çıkarılabilecek Tekil Hükümlerden Önemlidir

Ebû Hanîfe’nin sistematüğünde din-şeriat ayrımı önemli bir özelliktir. O, dinin değişmezliği yanında şeriatın değişime açık olduğunu savunmuştur³⁴. Zira İslamiyet’ten önce değişim ve dönüşüme bağlı olarak yeni durum ve ihtiyaçları karşılama yeterli olmayan şeriatlar değiştirilerek yerlerine yenileri getirilmiştir. Artık İslamiyet’ten sonra başka bir din ve şeriat gelmeyecek fakat dünyadaki değişim ve dönüşüm devam edecektir ve sürekli yeni ihtiyaçlar ortaya çıkacaktır.

İslamiyet’e kadar ihtiyaç oldukça Yüce Allah yeni dinler göndermiştir³⁵. İslamiyet’ten sonra artık yeni din ve peygamber gönderilmeyecektir³⁶. Ancak değişim ve dönüşüm devam edecektir. Bu durumda İslam’ın değişim ve dönüşümü nasıl karşılayacağı sorusu akla gelmektedir. Bunun cevabı, İslamiyet’in değişim ve dönüşümü karşılayacak dinamikleri kendi içinde barındıran özelliğe sahip bir din olmasıdır.

²⁶ Kılıçer, Esat, “Ehli Rey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1-44, İstanbul, cilt:10, 1988-2008, 520-524.

²⁷ Ebû Hanîfe, *el-Alim ve'l-Müteallim*, 10 vd.

²⁸ Mesela deve sütü ve idrarının ilaç olarak kullanılması (Buhârî, Vudû, 66, Tıp 5-6, Diyet 22; Muslim, Kasame, 9-11; Ebu Davud, Hudut, 3...), kara köpeğin şeytandan yaratılması (Ebu Davud, Salat, 113; Dârimî, Salat, 43; Tirmizi, Salat, 253), kadının sünnet ettirilmesi (Ebu Davud, Edeb, 167), ölü için ağlamanın onu azaba uğratacağı (Buhari, Cenaiz, 32, Meğâzi, 8... Ayrıca Taf Bkz. Emin Aşıkutlu, “Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir” Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 2 sayı: 31, 2006 s. 33-66.

²⁹ Nesai, Nikah, 36; İbni Mace, Nikah 12; Ebu Davud, Nikah 25.

³⁰ es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Kitâbu'l Mabsûd*, I-XXX, Beyrût, 1989/1409, C 5,13.

³¹ Taf Bkz. Şener, Abdülkadir, İslâm Hukukunda Hacr I, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:21, 1976; İslâm Hukukunda Hacr II, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 22, 1978; Onur, Mehmet, İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacri, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 3, sayı: 5.2016,

³² Ebû Hanîfe, “el-Fikhu'l-Ekber”, *İmâm-i A'zam'ın Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz, İstanbul 2017, 55.

³³ Taf. Bkz. Terzioğlu, Hülya, “Ebû Hanîfe’nin Din Anlayışında İnsan Merkezlilik”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19, 2012.

³⁴ Ebû Hanîfe, *el-Alim ve'l-Müteallim*, 10-11.

³⁵ 2/Bakara 253; 33/Ahzap 40.

³⁶ 3/Alî İmran 19, 85; 4/Maide 3.

Görülmektedir ki Kur'an-ı Kerim'de hiçbir kavramın tanımı yoktur. Çünkü her tanım, uzun kısa belli bir zaman ve mekân açısından geçerli olur. Ayrıca ayetler insana tüketime hazır bilgiler vermemekte, buna mukabil problemlerini çözecek doğru bilgileri üretme bilinci vermektedir³⁷. Başka bir ifade ile Yüce Allah son din olan İslamiyet'le insana şu mesajı vermektedir; “Ey İnsan! Sen artık son ve en mükemmel dine muhatap olacak şekilde gelişimini tamamladın. Dışardan pozitif belirlemelerle (yap-yapma) yönlendirilme dönemini tamamladın, yeni bir aşamaya geçtin. Bu aşamada artık yapip etmelerine iradenle sen karar vereceksin, yapacaksın. Karar ve eylemlerinin hesabını verecek, sonucuna da katlanacaksın”.

Bu aşama, insanlığın bilimsel aşama dönemidir. Bu aşamanın en önemli sonuçlarından birisi, din-şariat ayrımıdır. Din, bilim değildir. Din'in bilim olması başka, bilime konu olması başka bir şeydir. Şariatın/hukukun konuları bilimin kapsamı içerisindedir. Ancak şariat, dinden de ayrı düşünülemez. Din'in konusu inanç(amentü), şariatın konusu ise insan davranışlarıdır. Bu davranışları hukuki açıdan vasıflamak ise insanın yetkinliği ve yetkisine bırakılmıştır.

Ebû Hanîfe din ve şeriatı birbirinden ayırmıştır. O, din'in değişmezliği yanında şeriatın değişebileceğini söylemiştir. Şer'i hükümleri oluşturma ve uygulama yetkisinin yöneticilerin uhdesinde olduğunu savunmuştur. Şayet bu yetki, ayrı ayrı her insana verilmiş olsa toplumda kargaşa, kaos ve çatışmalar meydana gelir. Mesela, Hz. Peygamber'in; “Ölü bir araziye ihya edenin, ona sahip olacağı³⁸” hadisini Ebû Hanîfe, bir araziye ihya eden kimsenin o araziye sahip olabilmesini, yönetimden izin alması şartına bağlamıştır. Yine o, resmi görev almamasına rağmen, kamu menfaati ve maslahata verdiği önemden dolayı, yöneticinin kararlarının dini hükümlerden daha fazla öne alınabileceğini düşünür. Yine ona göre, müellefe-i kulub'a zekât'tan pay verilmesi veya verilmemesinde sultanın iradesi önceliklidir. Çünkü Ebû Hanîfe, sultanın (idare) maslahatı takdir edecek yetkinliğe sahip olduğunu kabul eder.

Ebû Hanîfe'ye göre, cezaların uygulanması sultanın yetkisine bağlıdır. Çünkü cezaların uygulanması, onun görevidir. Şayet bu yetki fertlere tanınırsa, kaos ve anarşiden kurtulmak mümkün olmayacaktır. Sultanın kararlarına öncelik vermek, din ve devlet arasındaki çatışmada devleti ön plana tutan anlayışın gelişmesine katkı sağlamıştır.

Hanefilikte “küfrün cezası yoktur” anlayışı, ceza ile din arasında değil, ceza ile kamu yararı arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Küfür, en büyük cinayet olsa da, kişi ile Rabbi arasındadır. Böyle bir cinayetin cezası ahiret gününe bırakılır. Bu dünyada verilmesi uygun görülen ceza ise, insanların yararına olan bir sebepten dolayı meşru olmuştur. Bu yarar, insanların aralarında meydana gelebilecek kötülükleri önlemektir.

İslam dininin bir yönü/yüzü, toplum ve varlığa dönüktür. Bu yüzden inanmak, yalnız içten bir huzuru değil, toplumsal bir sözleşmeyi de ifade eder. İşte Ebû Hanîfe'nin ileri sürdüğü görüşlerin arka planında bir ahlaki duruş, sosyal bütünlüğü ve siyasi birliği tesis etme endişesi vardır.

4.6. Dini Davranışlar Dünyada Üstünlük Ölçüsü Değildir

İlk ortaya çıkış sürecine bakıldığında Hanefilerin suç ve ceza kavramları arasında bir ayrıma gittikleri söylenebilir. Buna göre günah başka suç başkadır; helal-haram başka, caiz, la yecüz başkadır. Yani helal-haram dini, caiz-la yecüz ise hukuki kavramlardır. Şu var ki İslam hukuku, büyük ölçüde dinden referans aldığı için, dini açıdan helal olan genellikle hukuki açıdan caiz, haram olan ise la yecüzdür. Ancak bazı durumlarda, dini açıdan helal olan hukuki açıdan la yecüz olabilmektedir. Mesela ehli kitap kadınlarla evliliğin dini açıdan helal³⁹olmasına rağmen bazı durumlarda hukuken la yecüz olduğu⁴⁰ hükmü verilmiştir.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de insana verdiği değeri ve üstünlüğü; “*Ant olsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.*”⁴¹” ayet-i kerimesiyle ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de

³⁷ 2/Bakara 2.

³⁸ Buhari, Hars, 15; Tirmizi, Ahkam, 38; Ebu Davud, Harac, 37; Malik, Abdiye, 5.

³⁹ 5/Maide 5.

⁴⁰ Taf Bkz. el-Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, “Ehl-i Kitâp Kadınlarla Evlilik”, çev: Muhittin Özdemir, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı:9, 2007, 415-442; Acar, Halil İbrahim, “Evlenme Engeli Olarak Din Farkı” **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:17, Erzurum 2002.

⁴¹ 17/İsra 70.

insanın üstünlüğünün ölçüsü, yaratılışının farklılığı⁴²(Kendisine verilen akıl, irade, düşünme, konuşma gibi insani özelliklerdir.), bilgi üretme yetisi⁴³ ve sorumluluk bilincidir.

Hürriyet ve sorumluluk, insan şahsiyetinin ve hukuki kimliğinin en önemli özelliklerindedir. Şahsiyet açısından son derece önemli ve değerli olan sorumluluk, bir kimsenin üzerine alıp yaptığı veya yapmadığı bir işten dolayı gerektiğinde hesap verme zorunda olması, bireyin kendisine veya başkasına karşı olan yükümlülüklerini zamanında yerine getirme mecburiyeti, kişinin kendi eylemlerinin veya yetki alanına giren olayların sonuçlarını üstlenmesi, insanın kendi istek ve iradesiyle yüklendiği işlerin hesabını vermesi şeklinde tanımlanır. İnsan açısından sorumluluk, hayatın her alanında karşılaşabileceği problemleri aşabilmesi için sahip olması gereken bir bilinç hali olarak da tanımlanır. Bu bilince sahip olan her birey, üzerine düşen her görevi eksiksiz yerine getirmeye çalışır. Çünkü sorumluluk, yükümlülük ve hesap vermeyi aynı anda ifade eder⁴⁴.

İnsan sorumlu bir varlıktır⁴⁵. Sorumluluk bilinciyle yaşamak standardı yüksek olan insanın bir özelliğidir. Kur'an-ı Kerim'e göre insanın yaratılış gayesi sorumluluktur⁴⁶. Çünkü o, varlık âlemindeki fiillerinin bireysel ve toplumsal sonuçlarından kendisi sorumludur⁴⁷.

Yeryüzünün halifesi⁴⁸ ve emanetin kabul edicisi⁴⁹ olan insan, dünyayı ıslah, iyiliği emretmek, kötülüğü önlemek⁵⁰ dünya ve ahiret için çalışmak⁵¹ zenginlik üretmek⁵² bozgunculuk değil⁵³ güzel iş yapmakla⁵⁴ sorumludur. Kısaca Ebû Hanîfe'nin fıkıh tanımından hareketle insan leh ve aleyhinde olan şeyleri bilmek, lehinde olan şeyleri gerçekleştirmek aleyhinde olan şeyleri engellemekle de sorumludur. Ayrıca o, Allah'ın kendisine verdiği yetenekleri⁵⁵ kullanarak kendisini geliştirmek ve gerçekleştirmekle de sorumludur⁵⁶. Bu anlamda fıkıh, meşru ölçüler içerisinde insan yeteneklerinin önünü açma çabası olmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin savunduğu iman-amel ayrımı⁵⁷, bütün Müslümanların dünya hayatında eşit olduğu, aralarında herhangi bir üstünlüğün olmadığı anlamına da gelmektedir. Bu ayrım, din ile cemaatçi toplum arasındaki ayrılığı da ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Hakikati sadece kendi içinde gören kabilevi din anlayışı, ancak iman-amel ayrımı ile aşılabılır. Zira biz şuurunun hâkim olduğu cemaatçi bir yapıda insanları farklılıklarıyla ele alan, onların ortak paydasından ve etkileşimlerinden hareketle tanımlanabilecek bir toplum yoktur. Cemaat, açık toplum⁵⁸ karşıtıdır, Başkasına ait olan alanı tamamıyla reddeden, kendisine ait olanı başkasının bozacağından korkan ve ferdi, aşiret hümanizmine kurban eden kültürel bir kimliktir. Cemaatçi yapıda kendisinin olanı kendi içinde koruma, dışa açılımdan çekinme ve başka çevrelere güven duymama söz konusudur. Bu yüzden cemaatçilik, yok olma tehlikesiyle karşılaşmış bir hayat biçimine romantik/duygusal bağlılıktan doğan dayanışma ideolojisi olarak tanımlanabilir.

İslam Dininin temel ilkesi olan tevhidin hayata yansımaları, Müslümanların birlik ve bütünlüğünün sağlanmasını ifade eder. İslam, Müslümanların birlik ve bütünlüğüne büyük önem vermiş, ayrılığın ferdi içtimai ve siyasi sakıncalarına dikkat çekmiştir.⁵⁹ Ebû Hanîfe, Müslümanların birlik ve bütünlüğünün sağlanması ve korunması için, dini meseleleri sosyo politik yapıyı dikkate alarak yorumlamış ve bu yönde vasıflamaya çalışmıştır. Mesela O, son derece müttaki ve abid bir insan olarak⁶⁰ yaşamakla

⁴² 15/Hicr 29; 32/Secde 9; 38/Sâd 72,75; 95/Tin 4.

⁴³ 39/Zümer 9; 58/Mücadele 11; 96/Ahlak 1-5.

⁴⁴ Sargin, İzzet, **İslam Hukuku'nun İlahî ve Beşerî Boyutu**, Kahramanmaraş, 2014, 138.

⁴⁵ 2/Bakara 225, 286; 4/Nisa 111; 5/Maide 38, 89; 6/En'am 70, 120, 164.

⁴⁶ 7/A'raf 42; 51/Zâriat 56; 75/Kıyâme 36.

⁴⁷ 2/Bakara 281; 3/Âli İmran 182; 16/Nahl 111; 22/Hacc 10; 34/Sebe 25.

⁴⁸ 2/Bakara 30.

⁴⁹ 33/Ahzâb 72.

⁵⁰ 3/Âli İmran 104, 110; 9/Tevbe 71; 31/Lokman 17.

⁵¹ 28/Kasas 77; 68/Mülk 15; 17/İsra 19.

⁵² 23/Mü'minûn 4.

⁵³ 2/Bakara 20, 205; 5/Mâide 64; 7/Â'râf 56, 74, 85; 11/Hüd 85.

⁵⁴ 2/Bakara 191, 193, 217; 4/Nisa 124; 8/Enfal 39; 16/Nahl 97; 41/Fussilet 46; 49/Hucurât 9.

⁵⁵ "...Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi." (Nahl 16/ 78) ayetinde geçen "şükredesiniz" ibaresi "Bunları amacına uygun kullanınız" şeklinde yorumlanabilir. "... Sizin için iştme, görme ve idrak duyularını yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz." (32/Secde 9) ayetinde geçen "Ne kadar az şükrediyorsunuz" ifadesi de "Bu yeteneklerinizi ne kadar az kullanıyorsunuz" şeklinde yorumlanabilir.

⁵⁶ 16/Nahl 75-76.

⁵⁷ Ebû Hanîfe, **el-Alim ve'l-Müteallim**, 11; ayrıca taf bkz. Avcı, Metin, **İmam Mâturîd'nin Fikirlerinde Ebû hanîfe'nin Etkisi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2018, 140-158.

⁵⁸ Kırıl, Selahattin, "Açık Toplum ve Düşmanları: Woodrow Wilson ve Liberalizm" **Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt: 1, sayı:2, 2020.

⁵⁹ 3/Âli İmran 103, 105; 8/Enfal 46; Tirmizi, Fiten, 7, Emsal, 3.

⁶⁰ Pekcan, Ali "İmam Azam Ebû Hanîfe'nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı: 19, 2012, s. 27-33.

birlikte, ameli imandan ayırmak suretiyle, büyük günah işleyenin dinden çıkmadığını ifade etmiş ve ahirette azap görüp görmeyeceğini Allah'a havale ederek⁶¹ toplumsal yapıyı korumak ve güçlendirmek istemiştir. Başka bir ifade ile Ebû Hanîfe, iman-amel ayırımına giderek amellerden doğan ayrılık ve ayrılıktan doğan toplumsal parçalanmayı önlemeye çalışmıştır. Ayrıca o, kelime-i şehadet getiren herkesi Müslüman kabul ederek ve bütün Müslümanların iman konusunda eşit olduklarını savunarak sosyal eşitliği sağlamaya çaba göstermiştir⁶². Müslümanları toplumsal bozulmadan ve dağılmadan korumaya çalışmış, insanlar arasında nefret duygularının yayılmasını önlemek istemiş, düşmanlıklardan ve birbirleriyle çatışmaktan uzaklaştırmaya gayret göstermiştir. Onun bu çabaları sayesinde İslam camiası ahlaki bozukluğa düşmekten ve hayata karşı lakayt olmaktan uzak kalmayı büyük ölçüde başarmıştır.

4.7. Naslar Hakikati Değil Hakikate İşareti Temsil Eder

Ebû Hanîfe'nin cemaat kalıplarını kırıp herkesin kendisini ifade edebileceği sosyal bir düzene geçişin öncüsü olmasının örneklerinden biri de doğru ile doğru hakkındaki kanaati birbirinden ayırmasıdır. Bu yüzden Ebû Hanîfe, iddiasız bir bilgi anlayışına sahip olmuştur. Ona göre nasların tevil ve tefsirinde farklı şekillerde düşünmek mümkündür. Bu konuda onun; "Ben bu ayete inanıyorum, fakat te'vil ve tefsirini bilmiyorum" diyen kişinin kâfir olmadığı şeklinde ifadesi vardır⁶³ şeklinde ifadesi vardır. Bu yüzden Ebû Hanîfe; "Senin dininle ve Allah'ınla ilgim yoktur." diyen biri hakkında; "Bana böyle söylerse acele etmem ve o kimseye; "Allah'ın dini ile mi yoksa Allah ile mi ilgin yoktur?" diye sorarım. Bu iki sözden birisini söylerse, ona kâfir ve müşrik derim. Fakat "Ben Allah'tan ve Allah'ın dininden ilgimi kesmiyorum, ancak senin dinin ile ilgimi kesiyorum çünkü senin dinin, Allah'ı inkârdır, senin taptiğından ilgimi kesiyorum, zira sen şeytana tapıyorsun." derse, ona kâfir demem çünkü o, beni tekzip etmektedir."⁶⁴ şeklinde ifadeler kullanmıştır. Yine o; "sizin kâfir olduğunuz hususunda şahitlik eden bir kimse hakkında sizi şehadetiniz nedir?" sorusuna; "Benim şehadetim onun yalancı olduğu yönündedir. Bundan dolayı onu kâfir değil, yalancı olarak isimlendiririm..." onun benim hakkımda yalan söylemesi benim de onun hakkında yalan söylememi helal kılmaz..."⁶⁵ cevabını vermiştir⁶⁶.

Ebû Hanîfe sisteminde insanların farklı düşüncelerine alan açtığı gibi⁶⁷ kendi düşünceleri ve fetvaları üzerinde de eleştirel yaklaşan bir müçtehattir. O, çeşitli sebeplere bağlı olarak, zaman zaman görüşlerini de değiştirmiştir⁶⁸.

Ebû Hanîfe'ye göre insan amaç varlık olduğu için, din ve hukuk onun tabiatına ne kadar uygun şekilde yorumlanır ve uygulanırsa insanın onları o ölçüde içselleştirmesi ve onlarla müspet etkileşim içerisine girmesi o ölçüde kolaylaşır. Bu açıdan Ebû Hanîfe'de metnin kutsallaştırılması değil anlaşılması önemlidir⁶⁹. Zaten dini düşüncenin de evrensel boyutta ifade edilmesi, dini metinlere yaklaşım biçimleriyle ilgilidir. O, metinlere her zaman eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış ve onları akıl ilkelerine göre yorumlamıştır. Ebû Hanîfe'nin Kur'an-ı Kerim'in icaz yönünü sadece manada araması da bu açıdan çok önemlidir.

Ebû Hanîfe Arapçayı aslı unsur olarak görmemek suretiyle öznel ve özgülük arasındaki ilişkinin dini temelini ortadan kaldırmıştır. Burada Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması açısından Arapçanın dil yapısının en ince ayrıntısına kadar bilinmesi gerektiği kastedilmemektedir. Çünkü lafız kutsal olarak kabul edilirse, onu bazı durumlarda aşmak mümkün olmayacak, böylece te'vil, tefsir ve rey çeşitleri üzerinden anlam inşası için düşünce eylemlerine izin verilmeyecektir. Şayet söz, insanı yoruma açık olmazsa, zihni ve fikri gelişim hayatın gerisine kalacaktır. Ebû Hanîfe, Kur'an-ı Kerim'in mana olarak da Kur'an olduğunu kabul etmek suretiyle, onun akla uygun te'vil ve tefsirinin önünü açmış, buna bağlı olarak yeni bilgilere ve yeni manalara ulaşmanın önü açılmış olacaktır. Bu konuda onun sıkça kullandığı "İstihsan" delili, anlama ve yorumlama konusunda insanın önüne büyük hareket alanı açmıştır.

⁶¹ Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ebsat*, 43; Avcı, 148-158.

⁶² Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 65 vd.; Avcı, 189-196.

⁶³ Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ebsat*, 35.

⁶⁴ Ebû Hanîfe, *el-Alim ve'l-Müteallim*, 27.

⁶⁵ Ebû Hanîfe, *el-Alim ve'l-Müteallim*, 26.

⁶⁶ Ebû Hanîfe'nin hukuk anlayışının dayandığı ilkeler için taf. Bkz. İşcan, Mehmet, Zeki, "Yerelden Evrensel: Ebû hanîfe'nin Din Anlayışında Genel Özellikler", *Devirleri Aydınlatan Meş'ale İmâm-I A'zam* (Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı), Eskişehir, 2015.

⁶⁷ Taf bkz. Koca, Ferhat, "Ebû Hanîfe ile mameyn Arasındaki Hukuki Görüş Farklılıkları", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce sistemi I-II*, Bursa, 2005, I, 183-189.

⁶⁸ Taf bkz. Duman, Söner, "Ebû Hanîfe'nin İçtihatlarındaki Değişim (Kaynaklar-Sebepler-Analiz)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2012, sayı: 19.

⁶⁹ Taf bkz. Beşer, Faruk, "Ebû Hanîfe'nin Kur'an Anlayışı", *İmâm-ı Âzam Ebû hanîfe ve Düşünce sistemi I-II*, Bursa, 2005, I; Tok, Fatih, "Ebû hanîfe'ye Göre Kur'an ve Tercümesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, 2015.

5. SONUÇ

Ebû Hanîfe müçtehit bir imam olmasının yanında, özgün bir sistem bütünlüğü içerisinde her konuda düşünce üreten bir filozoftur. Bu iki yönü göz önünde bulundurularak, O'nun filozof bir müçtehit olduğu söylenebilir.

Ebû Hanîfe hukuk sistemini bazı ilkeler üzerine kurmuştur. O, bu ilkelerle fıkıh'ın dinle bağlantısını kurmuştur. Bu sayede hem fıkıhın ölçülerini belirlemiş hem de insanın kutsal değerleriyle çatışmadan yapıp etmelerini gerçekleştirebilmesinin önünü açmıştır. Ayrıca oluşturduğu yöntem sayesinde hem sistem bütünlüğünü korumuş hem de fıkıh'ın kendisini sürekli üreterek, yenilikleri karşılamaının imkânını sağlamıştır. Böylece O; din, insan ve toplum hayatında çıkabilecek çelişkileri önlemeye çalışmıştır.

Ebû Hanîfe'ye göre, yeni problemlerin eski hükümlerle çözülmesi mümkün değildir. Çünkü değişim ve dönüşümün hâkim olduğu bir dünyada, yeni olayların eski olaylarla eşleştirilerek aynı şekilde değerlendirmeleri, eşyanın tabiatına aykırıdır.

Ebû Hanîfe, insan aklına güvendiğinden dünya hayatı ile ilgili konularda herhangi bir metne müracaat etmeden, insanın hüküm vermede yetkinlik ve yetkisinin öncelikli olduğunu söylemiş, böylece dinden bağımsız sivil bir hukuk anlayışının önünü de açmıştır.

Ebû Hanîfe, din-şariat ayırımına giderek, dinin değişemez, şeraitin ise değişebileceğini söylemiştir. Yine o bu ayırım ile dini, yerel kültürün etkisinden kurtararak ona evrensel bir kimlik kazandırmak istemiştir. Ayrıca o, iman-amel ayırımı ile de hayat-insan ilişkilerinde ortaya çıkabilecek problemlerin çözümü için, fıkıh ilminin somut ve pratik penceresinden bakarak, dinden kaynaklanabilecek ayrılma ve bölünmelerin önünü kapatmaya çalışmıştır.

Ebû Hanîfe, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması için Arapçanın detaylı olarak bilinmesi gerektiğini şart koşmamış, nasların tevil ve tefsirlerinin önünü açarak, insanları tek seçeneğe veya tek hükme mecbur bırakmamaya çalışmıştır. Bu bağlamda o, kamusal menfaatlerin önemine binaen, yöneticilerin hüküm koyma yetkisinin, rivayetlerden çıkarılacak tekil hükümlerden öncelikli olduğunu söylemiştir.

Ebû Hanîfe'nin itikadı ve fıkıh meselelere yaklaşımı, daima insan merkezli olmuştur. O'nun hukuk düşüncesinin temel ilkelerinden biri, insanın değer ve saygınlığının korunması gerektiğidir. O'na göre dini rivayetler insan saygınlığına gölge düşüremez.

Ebû Hanîfe, eski hükümlerle yeni olayların vasıflanamayacağını söyleyerek hem kendini koruyacak hem de yenilikleri karşılayacak bir hukuk sistemi oluşturmaya çalışmıştır. O'na göre, doğma olmayan, sistem bütünlüğünü koruyan ve insan ihtiyaçlarına cevap verebilen sistemler kendisini koruyabilir ve geleceğe taşıyabilir.

KAYNAKÇA

- ACAR, H. İ. (2002). Evlenme Engeli Olarak Din Farkı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 21-46.
- AKDAĞ E. (2018). Ebû Hanîfe'nin Hayatı ve Zühd Anlayışı. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), 169-200.
- APAYDIN, H. Y. (2002), Bir Muhafazakar Reycilik Teorisini: Ebu Hanîfe. *İslâmî Araştırmalar*, 15(1-2) [Ebû hanîfe Özel Sayısı],143-147.
- AŞIKKUTLU, E. (2006). “Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir” Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(31), 33-66.
- AVCI, M. (2018). *İmam Mâturîdî'nin Fikirlerinde Ebû hanîfe'nin Etkisi*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 140-158.
- BEŞER, F. (2004). Ebû Hanîfe'nin Kur'an Anlayışı. *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 1 (1), 7-34.
- CEVİZCİ, A. (2019). *Felsefe sözlüğü*, İstanbul: Say.
- DUMAN, S. (2012). Ebû Hanîfe'nin İçtihatlarındaki Değişim (Kaynaklar-Sebepler-Analiz). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (19), 441-465.
- EBÛ HANÎFE (2017). el-Fıkhu'l-Ekber. *İmâm-i A'zam'ın Beş Eseri* (Çev., Mustafa Öz), İstanbul: İfav, 55.

- EBÛ HANÎFE (2017). *el-Alim ve 'l-Müteallim, İmamı Azam'ın Beş Eseri* (çev., Mustafa Öz), İstanbul: İfav.
- EMİROĞLU, İ. (1998). Kur'an'da Akıl ve İnsan. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), 69-99.
- HÖKELELİ H. (2005). İmam-i Azam Ebû Hanife'nin Kişilik Yapısı, *İmam-i Azam Ebû Hanife ve Düşünce Sistemi I-II sempozyumu bildiriler kitabı* içerisinde (ss. 103-117) Kur'an Araştırmaları Vakfı, Bursa;
- İŞCAN, M. Z. (2015). Yerelden Evrensel: Ebû hanife'nin Din Anlayışında Genel Özellikler Devirleri Aydınlatan Meş'ale İmâm-ı A'zam. (ss.101-108). *Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı* Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi.
- KAHRAMAN, A. (2012). Ebû hanife'de Din ve Şeriat Ayrımı Var mı?. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (19), 467-474.
- KALKAN YORULMAZ, N. (2020). Ebû Hanife'nin Hadis Rivayet Anlayışı Muhaddisler Tarafından İhmalinin Sebebi Olarak Gösterilebilir mi? -Kitâbü'l-Âsâr'lar Özelinde Bir İnceleme-. *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisiği Yıllığı]*, 56(4) 1249-1283
- KILIÇER, E. (1988-2008). Ehli Rey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10, 520-524.
- KIRAL, S. (2020). Açık Toplum ve Düşmanları: Woodrow Wilson ve Liberalizm. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 143-160.
- KOCA, F. (2005). Ebû Hanife ile mameyn Arasındaki Hukuki Görüş Farklılıkları. *İmâm-ı Âzam Ebû Hanife ve Düşünce sistemi I-II*, Bursa: Kurav, 183-189.
- KOŞUM A. (2003). Ebû Hanife'nin Ahad Hadisi İslam Hukukunun Bir Kaynağı Olarak Kullanması, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 319-332.
- KOŞUM A. (2018). İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'nin Akılcı Yönteminin (re'yci) Başlıca Nedenleri ve Düşüncelerinin Oluştugu İlmî Ortam, *Diyanet İlmî Dergi*, 54(1), 75-92.
- MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed, (2007). Ehl-i Kitâp Kadınlarla Evlilik (Çev., Muhittin Özdemir), *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 9, 415-442;
- MOLLA H. (1966). *Mirâtü'l-Usûl fi Şerh-i Mirkâtî'l-Vusûl*, İstanbul: Fazilet, 15-16.
- ONUR, M. (2016). İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacri. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 107-129.
- ÖNER, N. (1969). Mantiğin Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 287-303.
- ÖZEN, Ş. (2009). İstihsan Hakkında Bazı Düşünceler. *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes'alesi*, İstanbul, 262-281.
- ÖZTOPRAK, M. (2013), Târîhu Bağdâd'da Ebû-Hanife ile İlgili Müspet ve Menfi Rivayetlerin Değerlendirilmesi. *Diyanet İlmî Dergi*, 49(4), 105-130.
- PEKCAN, A. (2012). İmam Azam Ebû Hanife'nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (19). 27-33.
- SARGIN, İ. (2014). *İslam Hukuku'nun İlahî ve Beşerî Boyutu*, Kahramanmaraş: Noya, 138.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl (1989/1409). *Kitâbu'l Mabsûd*., Beyrût, 5.
- SÖYLEMEZ, M. M. (2015). Kûfe'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Âlim: İmam -i Azam Ebû Hanife Numan b. Sabit. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 33-47.
- ŞENER M. (2005). Ebû Hanife'de Makâsıt Düşüncesi Üzerine Bir Deneme, *İmam-i Azam Ebû Hanife ve Düşünce Sistemi I-II sempozyumu bildiriler kitabı* içerisinde (ss. 175-180)
- ŞENER, A. (1976). İslâm Hukukunda Hacri I. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 345-356.

- ŞENER, A.(1978) İslâm Hukukunda Hacr II. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 331-347;
- TERZİOĞLU, H. (2012). Ebû Hanîfe'nin Din Anlayışında İnsan Merkezilik. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 19, 399-417.
- TOK, F. (2015). Ebû hanîfe'ye Göre Kur'ân ve Tercümesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,(2), 269-292.
- ULUKÜTÜK, M. (2013). *Muhammed, Ali Cabiri'de Din-Akıl İlişkisinin Epistemolojik Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- YOLDAŞ, Y. (2013), *Sistem Kuramı*, İstanbul: Derin.